

Na čelu im je bio fra Leo Petrović

HERCEGOVAČKI FRANJEVCI I SPAŠAVANJE ŽRTAVA USTAŠKIH PROGONA U MOSTARU 1941. – 1943.

One koje su sustigli, jugokomunisti su nemilosrdno pobili

► Piše: **mr. sc. Hrvoje Mandić**

Od travnja 1941. i uspostave vlasti Nezavisne Države Hrvatske do kapitulacije Italije u jesen 1943. hercegovački franjevci fra Dominik Mandić, fra Leo Petrović i fra Bonicije Ruščić istaknuli su se svojom humanitarnom i karitativnom ulogom u Mostaru. Upravljačka struktura hercegovačkih franjevaca na čelu s biskupom Alojzijem Mišićem javno je kritizirala rasne zakone vlasti Nezavisne Države Hrvatske. Fra Dominik Mandić, fra Leo Petrović i fra Bonicije Ruščić, zajedno sa subraćom, organizirali su mnoga spašavanja Srba i Židova te pripadnika Hrvatske seljačke stranke i ilegalnoga Narodnooslobodilačkog pokreta u Mostaru od progona i likvidacija 1941. – 1943. U radu su korišteni objavljeni i neobjavljeni izvori.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Mostar, franjevci, spašavanje, Srbi, Židovi, Hrvatska seljačka stranka

Događaji u Hercegovini u svibnju i lipnju 1941.

Jedna od posljedica napada sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju u travnju 1941. bila je uspostavljanje Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Kao sastavni dio meteža koji je pratio raspad stare i proglašenje nove države, u Hercegovini su izbili oružani sukobi između pripadnika vojske Kraljevine Jugoslavije i proustaških skupina.¹ Nakon oružanoga sukoba pripadnici jugoslavenske vojske likvidirali su civilno hrvatsko pučanstvo u Mostaru i Čapljini te spaljivali njihovu imovinu. Prema novom određenju granica, područje Hercegovine pripalo je NDH, a našlo se unutar talijanskoga posadnog područja.

Nakon završetka lipanjskoga ustanka u istočnoj Hercegovini 1941. kratkotrajno su se smirili oružani sukobi između Srba i oružanih sastava NDH. Upravo su u to vrijeme vlasti NDH provodile nove zakone

usmjerene protiv Srba, Židova i Roma, a pod utjecajem nacističke Njemačke i njezina represivnoga aparata. NDH je slijedila nacističku Njemačku i donijela niz zakonskih odredbi čime je primijenila represivne mjere i rasne zakone prema kojima su stanovnici židovskoga i romskoga podrijetla isključeni iz javnoga života, oduzimana im je imovina, radnje, proganjani su i mnogi su bili podvrgnuti biološkom uništenju.² Cilj zakonskih odredaba nastalih u prvim mjesecima vlasti NDH bio je raskid s naslijeđem Kraljevine Jugoslavije i pohrvaćenje svih segmenata državnoga i društvenoga života.³ U Mostaru represivne mjere protiv Židova nisu započele kao u drugim dijelovima NDH jer su u početku Srbi i Židovi imali zaštitu Talijana. Vlasti NDH 28. svibnja preuzimaju od Talijana administrativno, vojno i političko upravljanje.⁴ Već sutradan uslijedila je primjena rasnih zakona NDH u Hercegovini.⁵

¹ Davor Marijan, »Lipanski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941. godine«, *Časopis za suvremenu povijest*, 35, 2003., br. 2, str. 545.

² »Od travnja 1941. do svibnja 1945. hrvatske nacionalne dnevne novine objavile su 589 uvodnika i dekreta protiv Židova, uključujući i onaj kojim je Židovima nametnuto nošenje zloglasnog znaka Ž. Esther Gitman, *Kad hrabrost prevlada. Spašavanje i preživljavanje Židova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2012., str. 71. Usp. Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941. – 1945. Žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata*, Savez Jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1980., str. 124. – 129. i Ivica Šarac, *Kultura selektivnoga sjećanja. Hrvati Hercegovine i Nezavisna Država Hrvatska. Od proklamacije NDH do talijanske reokupacije (travanj – rujan 1941.)*, Crkva na kamenu, Mostar, 2012., str. 57. – 59.

³ I. Šarac, *Kultura selektivnoga sjećanja*, str. 57. – 59.

⁴ Vladimir Isaić, *Put prognanih. Od Mostara do Raba 1942. – 1943.*, Adamić, Split, 2003., str. 13.

⁵ U Mostaru su vlasti NDH zakonskom odredbom od 23. lipnja 1941. Srbe i Židove stavile u status građana drugoga reda. Ustaški stožernik Ivan Zovko, koji je obnašao dužnost u Mostaru, potpisuje naredbu kojom se Srbi i Židovi ne

Hercegovačka franjevačka provincija i događaji u ljeto 1941.

Premda je većina hercegovačkih franjevaca, kao i većina hrvatskoga puka u Hercegovini, prihvatila NDH kao svoju državu, vodstvo Hercegovačke franjevačke provincije jasno je osudilo zločine novoga režima u prvim mjesecima. Nakon uspostave vlasti uslijedili su oružani sukobi između Hrvata i Srba, progon Židova, Srba i Roma te njihove likvidacije. Zbog takvih okolnosti fra Dominik Mandić, koji je 1941. obnašao dužnost generalnoga ekonoma franjevačkoga reda u Rimu, pratio je stanje u domovini i održavao čestu komunikaciju s vodstvom Hercegovačke franjevačke provincije. Do njega su u Rim doprle vijesti o neprimjerenu i nedopuštenu djelovanju nekih hercegovačkih franjevaca, kao i glasine o naumu za preseljenje slovenskoga i srpskoga pučanstva, progonu Židova i Srba. On je u Vatikanu poduzeo inicijativu da se utječe na vlasti NDH kako bi se zaustavili progoni te da se svećenicima i redovnicima Katoličke Crkve zabrani sudjelovanje u takvim postupcima.⁶ U pismima upućenima mostarskom biskupu Alojziju Mišiću 14. svibnja 1941. i svojem rođaku fra Nevinku Mandiću 25. lipnja 1941. pozivao je subraču na suzdržavanje od politike.⁷

Kako nije mogao napustiti Vatikan zbog ratnih okolnosti, 24. srpnja poslao je pismo s naslovom »Upute Mnop. OO Provincijalima hrvatskih franjevačkih provincija«. Upute sadrže načela kako se u ratnim prilikama ponašati prema Srbima i Židovima. Nadalje, upute nalažu franjevcima sprječavanje nezakonitosti s bilo koje strane te obvezu zaštite progonjenih. Zatim, imovinu koja je pripadala Srbima ili Židovima franjevci ne smiju primati na dar ili kupovati. Fra Dominik je tražio da upute ima

Hercegovački franjevci prihvaćaju novostvorenu hrvatsku državu, ali čim su čuli za progone neistomišljenika i zločine, nastoje ih zaustaviti. Ubrzo se stvara jak trokut: trenutni provincijal, biskup Mišić, fra Dominik Mandić, koji je kod generala franjevačkog reda isposlovao da svim hrvatskim franjevcima uputi dopis glede odnosa prema ratnim događajima.

svaki član franjevačkih provincija i primjenjuje ih u svojem svakodnevnom životu.⁸

General franjevačkoga reda Leonardo Maria Bello podupro je fra Dominikovu inicijativu te 18. kolovoza uputio poslanicu na latinskom jeziku svim provincijalima hrvatskih franjevačkih provincija. U poslanici br. 701/41 pod naslovom »Mpp. i pp. ocima i časnoj braći Hercegovačke franjevačke provincije« general franjevačkoga reda zamolio je hercegovačke franjevce »da ne ulaze u politiku te da nemaju udjela u progonu i zlostavljanju inovjereca te da uvijek slijede program reda Mir i dobro.«⁹

Mostarski biskup fra Alojzije Mišić i upravljачka struktura Hercegovačke franjevačke provincije, na čelu s provincijalom fra Krešimirom Pandžićem i generalnim vikarom fra Leom Petrovićem, shvatili su ozbiljnost Mandićevih uputa te jasno upućivali i insistirali među subračom da se ne bave politikom.¹⁰ U ljeto 1943. fra Leo Petrović imenovan je provincijalom spomenute provincije i dodatno je učvrstio kormilo i smjer kretanja u okružnici br. 602/43 od 21. kolovoza, u kojoj kaže da je jedina dužnost franjevaca propovijedati ljubav za bližnjega, pravdu i slogu među ljudima. Dalje u tekstu stoji da je evanđelje knjiga franjevaca, a ne radijske promidžbe i dnevne novosti. Shodno tomu, kaže da u sporazumu s ocima provincije najstrože, pod prijetnjom kaznenih sankcija, zabranjuje svima i svakome u javnosti i uopće pred vanjskim osobama davati izjave o prilikama u domovini i javno kritizirati rad vlasti, prognozirati budućnost u svijetu i iznositi svoje mišljenje o svjetskim problemima i događajima. U svojoj okružnici poziva na molitvu časoslova, činjenje drugih privatnih pobožnosti te molitvu za siromašni narod i domovinu Hrvatsku.¹¹

smiju kretati gradom ako su u paru, bilo im je zabranjeno družiti se, a nakon 20 sati morali su ostajati u svojim kućama. I. Šarac, *Kultura selektivnoga sjećanja*, str. 172.

⁶ Ivica Šarac, »Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva u korespondenciji fra Dominika Mandića«, *Dr. fra Dominik Mandić (1889. – 1973.)*. Zbornik radova sa znanstvenog simpozija održanog u prigodi 40. obljetnice njegove smrti (Mostar – Široki Brijeg, 24. i 25. listopada 2013.), ur. dr. fra Robert Jolić, Franjevačka knjižnica Mostar – Hrvatski institut za povijest, Mostar – Zagreb, 2014., str. 394. – 398.

⁷ Juraj Batelja, »Blaženi fra Alojzije Stepinac u ostavštini fra Dominika Mandića«, *Dr. fra Dominik Mandić (1889. – 1973.)*. Zbornik radova, str. 336.; Usp. I. Šarac, »Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva«, str. 397.

⁸ Miljenko Stojić, »Načela kojima su se rukovodili franjevci tijekom Drugog svjetskog rata«, *Stopama pobijenih*, 7, Široki Brijeg, 2011., str. 11.; Usp. I. Šarac, »Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva«, str. 401.

⁹ I. Šarac, »Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva«, str. 402.; Usp. Bosna i Hercegovina (dalje: BiH) – Arhiv župe i samostana Uznesenja Blažene Djevice Marije, Široki Brijeg (dalje: AŽSUBDMŠB) – Digitalizirana korespondencija fra Dominika Mandića (dalje: DKFDM), sv. 1, mapa 3, f. 192.

¹⁰ M. Stojić, »Načela kojima su se rukovodili franjevci«, str. 13. – 14.

¹¹ BiH – Arhiv župe i samostana Humac, Ljubuški, Spisi, sv. A – 21. (1940. – 1943.), f. 770.; Usp. Stojić, »Načela kojima su se rukovodili franjevci«, str. 14. – 15.

Fra Dominik Mandić je iz Rima u vrijeme ratnih zbivanja u domovini održavao blisku vezu s fra Leom Petrovićem, koji je bio desna ruka biskupa fra Alojzija Mišića, zatim s fra Bonicijem Rupčićem te ostalim franjevcima u Mostaru, a poslije i s biskupom don Petrom Čulom.¹² Dio hercegovačkih franjevca, kao i fra Viktor Nuić i fra Zlatko Sivrić,¹³ na čelu s biskupom fra Alojzijem Mišićem, bio je zaslužan za spašavanje Srba, Židova, pripadnika ilegalnoga Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a) te pristaša Hrvatske seljačke stranke (HSS-a) i njihovih obitelji u Mostaru.¹⁴ Među hercegovačkim franjevcima osobito su se isticali fra Dominik Mandić, fra Leo Petrović i fra Bonicije Rupčić kao najzaslužniji za spašavanje Srba i Židova u Mostaru.¹⁵

Fra Leo Petrović i spašavanje Srba u Mostaru 1941. – 1943.

Tijekom Travanjskoga rata u Mostaru pripadnici jugoslavenske vojske uhitili su 15. travnja 1941. fra Lea Petrovića. U tamnici je kao zarobljenik proveo jedan dan, zlostavljan je te mu je jedva pošteđen život.¹⁶ Nakon Travanjskoga rata vladala je vjerska i nacional-

na nesnošljivost između Hrvata i Srba u Mostaru. Stanje se pogoršalo nakon izbijanja sovjetsko-njemačkoga rata 22. lipnja 1941., odnosno lipanjskoga ustanka u istočnoj Hercegovini. Vlasti NDH u Mostaru između 25. i 28. lipnja započinjju masovna uhićenja i zlostavljanja muškaraca srpske nacionalnosti.¹⁷

Nakon snažnoga vala progona i likvidacija srpskoga pučanstva u Hercegovini u prvim mjesecima uspostave NDH, fra Leo se uz ostale spomenute hercegovačke franjevce javno usprotivio ustaškim vlastima zbog progona i ubijanja Srba. Na sastanku u Zagrebu, koji se dogodio krajem lipnja i početkom srpnja 1941., kod dr. Ante Pavelića fra Leo je izričito tražio da se Srbi u Hercegovini prestanu ubijati i progoniti te da se uvede red i zakon za sve ljude. Ta inicijativa fra Lea Petrovića i drugih franjevaca fra Didaka Ćorića, dr. fra Mladena Barbarića, fra Viktora Nuića u Mostaru, kao i sve ostale inicijative završavale bi bez uspjeha.¹⁸ Hercegovačke je franjevce nakon završetka rata jugoslavenski režim optuživao da su nasilno provodili vjerske prijelaze Srba u Mostaru na katoličanstvo. Takve su optužbe jugokomunisti, između ostaloga, svaljivali na Katoličku Crkvu u Hrvata pod vodstvom nadbiskupa Alojzija Stepinca u vrijeme NDH.¹⁹ Međutim, Katolička je Crkva raspravljala o pitanju vjerskih

¹² Karlo Drago Miletić, »Italijanska reokupacija Mostara (septembar 1941 – juni 1943.)«, *Hercegovina. Časopis za kulturno i istorijsko nasljeđe*, 7-8, Mostar, 1990., str. 120. – 128.

¹³ Fra Zlatko Sivrić zaslužan je za spašavanje Srba iz sela Polog koje su ustaše uhitile u vrijeme lipanjskoga ustanka da ne bi izbio oružani sukob u selu. On je 26. lipnja 1941. otišao u Široki Brijeg na poziv dr. fra Didaka Burića koji mu je rekao da ustaše pripremaju pokolj Srba. Nakon toga razgovora otišao je u ustaški tabor da bi intervenirao kod ustaškoga tabornika za njihovo puštanje. Nedugo zatim Srbi su pušteni kućama. BiH – Arhiv Hercegovačko-neretvanske županije, Mostar (dalje: AHNŽ) – Memoarska građa Narodnooslobodilačkog rata 1941. – 1945. /nesređeno gradivo/ (dalje: MGNOR 1941. – 1945.), kut. 12, iskaz Bože Dubljevića, »Polog u pokretu«, str. 1. – 2.; Usp. fra Zlatko Sivrić, »Spasili smo braću Srbe«, *Hercegovina u NOB-u, april 1941. – juni 1942.*, sv. 2, ur. Sveto Kovačević, Vojnoizdavački zavod i novinski centar, Beograd, 1986., str. 194. – 195.

¹⁴ BiH – Pismohrana Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subrača«, Široki Brijeg (dalje: PVPMSB), Svjedočenje M. K. (podatci poznati autoru) »Mostar«, 30. ožujka 2009., str. 38. Hercegovački franjevci na čelu s fra Leom Petrovićem intervenirali su za udovicu Solće Danon, majku Erne Danon Cipra, za dr. Cvitana Spuževića, pristašu HSS-a i za Olgu Humo rođ. Ninčić.

¹⁵ Dobrotvorni rad i briga za obrazovanje siromašnih studenata učinili su fra Lea Petrovića poznatim u Hercegovini. Goran Jurišić, »Titov antifazišizam u svjetlu britanskih dokumenata. Kada neće politika neka govore dokumenti«, *Hrvatsko slovo*, Zagreb, 10. studenoga 2006., str. 10.

¹⁶ Sutradan je fra Leo Petrović zajedno s Cvjetanom Spuževićem organizirao pregovore za mir među objema zaraćenim stranama. I. Šarac, *Kultura selektivnoga sjećanja*, str. 30. – 31.; Usp. Pavao Knezović, »Leo Petrović 1883. – 1945.«, *Leo Petrović prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*, fra Ante Marić (uredio), Franjevačka knjižnica Mostar, Mostar, 2008., str. 67. – 68.

¹⁷ U Mostaru je pred početak Drugoga svjetskog rata živjelo 12.621 Srba. I. Šarac, *Kultura selektivnoga sjećanja*, str. 82., 173.

¹⁸ Franjo Vego, imenovani ustaški logornik, početkom lipnja 1941. dolazi u Čaplinju gdje postaje glavni odgovorni za sva događanja. Njemačkim napadom na Sovjetski Savez 22. lipnja 1941. Vego počinje masovno progoniti žitelje srpske nacionalnosti sve do kraja lipnja. U tom su razdoblju i početkom srpnja 1941. hercegovački franjevci intervenirali kod vlasti NDH da bi zlodjela prestala. Tugomir Soldo, »Držanje katoličkog svećenstva u Hercegovini za vrijeme Drugoga svjetskog rata«, *Hercegovina franciscana*, 7, Mostar, 2011., str. 389. – 391.; Usp. I. Šarac, *Kultura selektivnoga sjećanja*, str. 267.

¹⁹ Viktor Novak, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Nova knjiga [reprint], Beograd, 1986. Usp. Joža Horvat, Zdenko Štambuk, *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Rožankowski, Zagreb, 1946.

Hercegovački franjevci postupaju po primjeru nadbiskupa Stepinca koji je mnogo učinio za progonjene - i on i franjevci doživjeli su sličnu sudbinu

prijelaza tijekom biskupske konferencije u Zagrebu 18. – 20. studenoga 1941.²⁰ Zadnji dan konferencije biskupi su uputili poglavniku dr. Anti Paveliću predstavku koja se bavi pitanjima prelazaka na katolicizam. U predstavi su istaknuli da se samo Crkva može baviti pitanjem prijelaza na katolicizam, da samo crkvena hijerarhija ima pravo postavljati ljude (tzv. misionare) koji će poučavati možebitne prijelaznike u vjeri, a takvi ljudi moraju biti ovisni isključivo o crkvenim institucijama. Zatim, Katolička će Crkva priznati samo one prijelaze koji su se obavili po crkvenim propisima, državne institucije ne mogu poništavati prijelaze koje Crkva priznaje, episkopat izabire odbor koji će se brinuti o pridržavanju pravila pri prijelazu, u Katoličku Crkvu mogu biti primljeni samo oni koji to slobodno traže, obred prijelazniku ne može odrediti država, a izabrani će odbor organizirati tečajeve za one koji propovijedaju potencijalnim prijelaznicima i njima se moraju zajamčiti sva građanska prava.²¹

Upravo je nadbiskup Stepinac najzaslužniji za tu ini-

cijativu jer je smatrao da će broj stradalih Srba biti manji ako prijeđu na katoličanstvo. Stoga je Stepinac poticao svoje svećenstvo da udovolje onima koji su tražili prijelaz iz pravoslavlja na katoličanstvo kako bi spasili život. Slijedeći Stepinčevu inicijativu, biskup fra Alojzije Mišić izdao je pismeni nalog svećenicima i redovnicima u Hercegovini da svakom pravoslavcu i židovu, na njihovu molbu, izdaju potvrdu da su prešli na katoličanstvo, no bez obreda prevođenja.²² Takva inicijativa iz vrha Katoličke Crkve i upute za dragovoljni prijelaz na katoličku vjeru spasile su živote mnogih Srba koji su se poslije vratili na pravoslavnu vjeru.²³

Vlasti NDH u dogovoru s Trećim Reichom od 21. svibnja organizirano su pripremale iseljavanje pravoslavnoga pučanstva s područja NDH u Srbiju. Prema nekim izvorima, redarstvene vlasti NDH preselile su u Srbiju, legalno i ilegalno, 180.000 osoba pravoslavne vjere do 22. rujna 1941.²⁴ Isto tako u Mostaru su 14. kolovoza 1941. usmjeravale Srbe na mjesnu željezničku postaju zbog iseljavanja u Srbiju. Gradskim priopćenjem pozivali su lokalne Srbe čija prezimena počinju s A i B, uz uvjet da su ključeve stana morali predati redarstvenim vlastima NDH, a oni koji bi pokušali pobjeći i sakriti se bili bi najstrože kažnjeni, kao i oni koji bi prikrivali iseljenike i intervenirali u njihovu korist. Taj se dan uzima kao početak iseljavanja pravoslavnih osoba u Srbiju iz Mostara, odnosno Hercegovine.²⁵

Prema dostupnim podacima, zapovjednik ustaške bojne ustrojio je 2. kolovoza u Jablanici sabirni logor za pravoslavno pučanstvo toga kraja, u kojem je boravilo 400 osoba do kraja kolovoza. Ravnateljstvo za ponovu nije iniciralo prikupljanje pravoslavnoga pučanstva u Jablanici i zbog toga je zatražilo od zapovjednika ustaške bojne odobrenje za pregled sabirališta. Nakon što je zapovjednik bojne jedva pristao dopustiti izaslanstvu Ravnateljstva da pregleda sabirni logor, izaslanstvo je izričito tražilo da se poduzmu mjere kako bi se zadatak prikupljanja i iseljavanja Srba dodijelio isključivo njima.²⁶

Pripadnica ilegalnoga NOP-a u Mostaru u vrijeme Drugoga svjetskog rata Milena Šotrić-Papić kaže da su joj mostarski franjevci na čelu s fra Leom Petrovićem spa-

²⁰ Jure Krišto, »Navodna istraga Svete Stolice o postupcima hrvatskog episkopata vezanima za vjerske prijelaze u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, *Croatia Christiana periodica*, XXVI, 49, Zagreb, 2002., str. 167.

²¹ Jure Krišto, *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2001., str. 175. – 177.; J. Krišto, »Navodna istraga Svete Stolice«, str. 167. – 170.; Gitman, *Kad hrabrost prevlada*, str. 176. – 177.

²² Božo Goluža, »Židovi u Mostaru, prilog istini i jasnoći«, *Hum*, 1, Mostar, 2006., str. 233.

²³ E. Gitman, *Kad hrabrost prevlada*, str. 177.

²⁴ Marica Karakaš Obradov, »Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske tijekom 1941. godine«, *Časopis za suvremenu povijest*, XLIII, 3, Zagreb, 2011., str. 806.

²⁵ Marica Karakaš Obradov, *Novi mozaici naroda u »Novim poređcima«. Migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugog svjetskog rata i poraća*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2014., str. 31.

²⁶ M. Karakaš Obradov, »Migracije srpskog stanovništva«, str. 812.

sili život omogućivši joj prijelaz na katoličku vjeru.²⁷ Nadalje, pripadnik ilegalnoga NOP-a u Mostaru Danilo Bilanović u iskazu kaže da se pričalo kako će biti pošteđen onaj tko prijeđe na katoličku vjeru, a ostale će smjestiti u logore. Svjedoči da su imućniji Srbi brže prihvatili prijelaz na katoličanstvo, a sirotinja manje. »Iako smo se smatrali ateistima, zaključili smo jednoglasno da se ne treba pokrštavati, ž'iz inata''. Kasnije smo saznali da je bilo i fratara koji su svoje poznanike i prijatelje upisali da su ih pokrstili, a njima bi rekli: ž'Evo vam potvrda da biste spasavali glavu, a vi znate ko ste i što ste''.²⁸

Vodeći se uputama nadbiskupa Alojzija Stepinca, kao što je vidljivo iz navedenih iskaza, hercegovački su franjevci u Mostaru omogućavali Srbima dragovoljni prijelaz na katoličku vjeru te im tako spasili živote. To potvrđuje i pismo fra Bonicija Rupčića upućeno fra Dominiku Mandiću 16. listopada 1942., u kojem on govoreći o stanju u provinciji kaže fra Dominiku da želi ostati u zemlji zbog ratnih neprilika. Između ostalog, kaže da ima u planu približiti se vodećim Srbima »kako bi spasio što se spasiti da«.²⁹

Od 1942. do sredine 1943. generalni vikar fra Leo Petrović zajedno s fra Bonicijem Rupčićem i dr. Cvitanom Spuževićem ustrojio je Odbor za pomoć ugroženim osobama. U pismu fra Dominiku Mandiću od 16. listopada 1942. fra Bonicije kaže da je fra Leo Petrović bio posrednik i preko njega je sve išlo.³⁰ Novac za rad Odbora prikupljali su od hrvatskih provincijala, a uz ostale, novac je slao fra Dominik Mandić. U Odboru za pomoć ugroženim osobama osim navedenih Hrvata bili su mostarski Srbi Milivoj Jelačić i Đorđe Obradović. U pismu fra Dominiku od 18. siječnja 1943. fra Bonicije kaže da

Franjevci su u Mostaru spasili mnoge Srbe. Činili su to uglavnom preko njihovih tobožnjih prijelaza na katoličku vjeru. Ima dokumenata koji o svemu jasno svjedoče.

je poslan iznos od 269.000 kuna te uglavnom podijeljen među srpskom sirotinjom. Kaže da su potvrdu o tome potpisala samo dva srpska člana Odbora te dodaje da se potvrda mora dobro čuvati kako bi potpisnici napisali detaljno izvješće.³¹

U Mostaru je 1942. vladalo pravo ratno stanje, o čemu u pismu od 29. rujna 1942. svjedoči i fra Vitomir Jeličić, koji fra Dominiku Mandiću piše da u Mostar stalno stižu izbjeglice te da ih ima više od nekoliko tisuća, a nemaju što ni pojesti ni popiti niti imaju gdje stanovati.³² Tih je ratnih godina u Mostaru vladala nestašica hrane, što je uzrokovalo glad. Fra Leo Petrović zaslužan je što je 1. travnja 1943. u franjevačkom samostanu otvorena kuhinja za gradsku sirotinju i izbjeglice i sve one koje gradska kuhinja nije mogla prehraniti. Kuhinja u franjevačkom samostanu u Mostaru mogla je dnevno primiti između 60 i 80 ljudi.³³ Fra Bonicije Rupčić u pismu od 26. svibnja 1943. izvješćuje fra Dominika Mandića kako je utrošen novac koji je on poslao za pomoć stradalima. Fra Bonicije ističe da je prvi iznos razdijeljen samo među izbjeglim Srbima, a zadnji pristigli novčani iznos među izbjeglim Hrvatima.³⁴

Hercegovački franjevci i spašavanje Olge Humo, rođ. Ninčić

Fra Leo Petrović bio je zaslužan i za spašavanje Olge Humo, rođ. Ninčić, kćeri ministra vanjskih poslova jugoslavenske (izbjegličke) vlade Momčila Ninčića i supruge Avde Hume, komunističkoga ilegalca i poslijeratnoga pripadnika nove vlasti u BiH. Fra Leo Petrović dugo je štitio Olgu Ninčić, koja je ilegalno živjela u Mostaru s

²⁷ Milena Šotrić-Papić, »U italijanskom zatvoru u Šibeniku«, *Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945.*, drugi dio, ur. Refik Hamzić, Odbor za istoriju revolucionarnog radničkog pokreta i NOB Mostara – Skupština opštine Mostar, 1991., str. 6. (Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945., drugi dio, uređen je na način da su iskazi svjedoka, pripadnika ilegalnog NOP-a u Mostaru, umetani jedan za drugim, bez klasičnog numeriranja stranica zbornika. Tako se dogodi da iskaz Milene Šotre Papić sadrži 24 stranice, a nadolazeći iskaz također počinje od 1. stranice).

²⁸ Danilo Bilanović, »Crvena mladost Mostara«, *Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945.*, prvi dio, ur. Refik Hamzić, Odbor za istoriju revolucionarnog radničkog pokreta i NOB Mostara – Skupština opštine Mostar, 1991., str. 15. (Kao i za drugi dio zbornika, isti navod vrijedi i za prvi dio zbornika).

²⁹ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 1, f. 255.

³⁰ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 1, f. 254.

³¹ I. Šarac, »Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva«, str. 406.; Usp. BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 3, pisma 1943., f. 216.

³² BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 1, f. 239. – 240.

³³ P. Knezović, »Leo Petrović«, str. 81.

³⁴ I. Šarac, »Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva«, str. 406.; Usp. BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 3, pisma 1943., f. 66.

malom djevojčicom.³⁵ U tome mu je pomagao mladi franjevac fra Bonicije Rupčić, a sve je pratio te Olgi i njezinu djetetu materijalno pomagao fra Dominik Mandić iz Rima. Olga Ninčić održavala je vezu sa svojom obitelji u Londonu upravo preko fra Dominika Mandića, koji je bio prijatelj njezina oca. Fra Leo Petrović imao je povjerenja u mladoga fra Bonicija koji je pomagao Olgi Ninčić i o svemu izvješćivao fra Lea i fra Dominika Mandića u Rimu. U korespondenciji fra Dominika Mandića sačuvano je nekoliko pisama koja su razmijenili spomenuti franjevci. O svemu je također bio obaviješten biskup Petar Čule, koji je imao prijateljske odnose s fra Leom Petrovićem i fra Dominikom Mandićem u vrijeme rata.

Svjedokinja Erna Danon Cipra u svojem iskazu kaže da je Olga Ninčić 1941. boravila u teškoj ilegali na području Donje Mahale u Mostaru. Također svjedoči da je u kasno doba noću na vrata dvorišta kuće gdje je Olga bila skrivena pokucao velečasni franjevac. Domaćin kuće bio je zapanjen i bojao se otvoriti vrata. Negirao je da kod njega boravi osoba imenom Olga. U daljnjem tekstu iskaza stoji da je velečasni rekao da se ništa ne boji jer to radi u tajnosti i da se ne će ništa dogoditi. Domaćin je zatim pustio noćnoga posjetitelja u kuću. Olga se cijelo vrijeme skrivala u podrumu, no ipak je prihvatila razgovor. Velečasni joj je objasnio da je dobio nalog da je prebace u London k ocu te da se ne brine, da će biti potpuno sigurna. Bojeći se, Olga je isprva sve to odbila, no velečasni je održao riječ, a nekoliko ilegalaca i jugokomunista koji su se krili u toj kući nisu bili ugroženi i sve je ostalo tajna.³⁶ »Nepoznati« franjevac zapravo je bio fra Bonicije Rupčić, koga je zadužio fra Leo Petrović, a o svemu je naknadno obaviješten fra Dominik Mandić u Rimu. Sačuvana ostavština fra Dominika Mandića svjedoči o tome da su fra Dominik i fra Bonicije razmijenili nekoliko pisama u kojima spominju Olgu Humo, rođ. Ninčić. Zbog opasnosti od špijunaže pisma sadrže kriptirana imena, pa se Olga Humo u pismima spominje pod imenom »sestra Olga«.

Fra Bonicije u pismu od 16. listopada 1942. javlja fra Dominiku da nije uspio predati novac skupljen za »sestru Olgu« iz Odbora za pomoć ugroženim osobama jer se ona zbog slabe prehrane i maloga djeteta koje je bilo bolesno u ljeto 1942. preselila iz Mostara u Gračanicu

Fra Dominik Mandić bio je prijatelj s Momčilom Ninčićem, ocem Olge Humo koju su, slijedom toga, franjevci u Mostaru osobito štitali. Ne znamo je li mogla išta učiniti da ne budu ubijeni, ali znamo da ih nije spominjala u svojim uspomena i svjedočenjima.

kod Tuzle, gdje stanuje kod muslimana koji obavlja dužnost mjesnoga učitelja. Dalje u pismu fra Bonicije govori da je »sestra Olga« dobro te da joj je poslao šifriranu poruku preko jedne njoj poznate osobe kako bi došla u Mostar radi nekih svojih osobnih stvari. U pismu fra Bonicije spominje liječnika Praštala (riječ je o dr. sc. Žarku Praštalu), koji je dobro poznao Olgu jer je bila njegova pacijentica.³⁷ Nadalje, u pismu stoji da dr. Praštalo često putuje u Sarajevo u bolnicu i da će Olgi rado dostaviti novac i izvještiti o svemu što joj bude potrebno od njezinih roditelja i fra Dominika.³⁸

Fra Dominik Mandić nije propustio javiti svojem prijatelju Momčilu Ninčiću u pismu od 14. prosinca 1942. vijesti o njegovoj kćeri Olgi koje je čuo od fra Bonicija.

Olga Humo (s naočalima) na Visu 1944.

Pismo je pisano dva mjeseca poslije, a Olga je u tom razdoblju promijenila dva boravišta: boravila je u Gračanici kod Tuzle, pa se preselila u Gradačac u Bosanskoj Posavini. Fra Dominik u pismu kaže da je Olga dobro i zdravo kao i njezino dijete. Objašnjava da je zbog sigurnosti, nesnosne ljetne mostarske vrućine, slabe prehrane i bolesti djeteta morala napustiti Mostar i preseliti se u Gradačac. U daljnjem tekstu kaže da Olga održava vezu s fra Dominikovim prijateljima u Mostaru (misleći na fra Lea Petrovića i fra Bonicija Rupčića), od kojih prima sve informacije o njezinoj sigurnosti i stanju, kao i o njezinu djetetu. Fra Dominik piše da se za Olgu brinu njegovi prijatelji, posebno oni u BiH: »Očekujemo ovdje svakim danom, da će uspjeti koraci, da se doprati u Rim, i ako

³⁵ BiH-PVPMŠB, Svjedočenje M. K. (podatci poznati autoru) »Mostar«, 30. ožujka 2009., str. 71.

³⁶ BiH-PVPMŠB, Svjedočenje Erne Danon Cipra od 5. svibnja 2014. u Mostaru.

³⁷ Prof. dr. sc. Žarko Praštalo osnivač je otorinolaringologije koja u BiH djeluje od 1924. Radio je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu, a akademske godine 1949./1950. bio je pročelnik katedre za otorinolaringologiju.

³⁸ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 1, f. 254. – 255.

Bog dadne sreće dalje do Vašeg roditeljskog zagrljaja.«³⁹ Zatim u pismu od 14. prosinca 1942. fra Bonicije kaže da je »sestra Olga« davno otišla iz Mostara u sjevernu Bosnu.⁴⁰ U pismu fra Dominiku od 18. siječnja 1943. fra Bonicije kaže da je uspio poslati novac te da se Olga u opasnosti od četnika iz Tuzle preselila u Mostar. Dalje u pismu izvješćuje fra Dominika da joj je novac uručen pred njezinim svjedocima te da je, između ostaloga, poručio Olgi da se radi plan o njezinu prelasku u Italiju. Fra Bonicije piše da ni ona ni dijete nisu dobra zdravlja i da bi zbog straha od putovanja željela ostati u zemlji, pogotovo u zimsko doba. Piše fra Dominiku da nije pitao za njezina supruga Avdu Humu jer je znao da se davno odmetnuo u šumu i bilo mu je neugodno pitati za njega. »Ona živi u obitelji svoga muža, koji ima mater, jednu sestru, brata, bratovu kevu, nevjestu i dvoje djece. Sada bi htjela da traži kakvu službenicu, da si sama nešto zarađuje i tako olakša svoje stanje. Rekao sam joj neka malo pričekaj, jer je to jako nezgodno radi njezina muža!«⁴¹

Zatim u pismu od 26. svibnja 1943. fra Bonicije ističe fra Dominiku da mu je po biskupu poslao dva pisma »sestre Olge«, jedno za msgr. O'Robertyja, a drugo za njezine roditelje, obitelj Ninčić.⁴² Dalje fra Bonicije kaže da Olga ne može naći posao zbog političke atmosfere u zemlji. U pismu spominje da ju je on odvratio od traženja posla i savjetovao joj neka se brine samo za sebe i dijete da ne bi svraćala pozornost vlasti na sebe. Fra Bonicije moli fra Dominika za još novca i, ako ga može skupiti, da ga pošalje po biskupu Čuli jer je sve skupo. Dalje kaže da je Olga dobila pismo u kojem stoji da se uputi u talijanski konzulat i digne putovnicu. Zbog političkih razloga, zbog oca i supruga, nije mogla dobiti putovnicu. Piše da Olga ne zna što bi dalje i ističe fra Dominiku da je nemoćan zbog sve intenzivnije špijunaže.⁴³ Znajući da su mjere špijunaže pojačane, fra Dominik u pismu od 5. lipnja 1943. upozorava fra Bonicija da ljudi s kojima surađuju moraju biti oprezni, mudri i da zavijeno pišu kada šalju pisma poštom. U skladu s tim, predlaže da se pisma šalju u Zagreb dr. Vjekoslavu Gortanu, ravnatelju Glavne hrvatske navjerne zadruge, Smičiklasova ul. 17, koji će ih prosljediti sigurnim putem. Fra Dominik izri-

čito kaže da se nitko ne smije služiti upravnim govorom, nego neupravnim. Zatim kaže da će se on potpisivati kao »Rodoljub Hercegovac«, a fra Boniciju predlaže naziv »Rudo Bonić«. Između ostaloga, ističe da bi trebalo arhivirati pisma i sačuvati korespondenciju koristeći navedena kriptirana imena. U daljnjem tekstu pisma zahvaljuje fra Boniciju na vijestima o »sestri Olgi« i poručuje mu da će njezina pisma prosljediti na navedene adrese. Moli fra Bonicija da joj pošalje dvadeset slika za nju koje je pronašao. »Reci joj, neka bude mirna i neka pazi na svoje zdravlje i na dijete. Ako može dobiti dozvolu, da dođe u Rim, drago bi mi bilo, ako ne može, hvala Bogu. Vidjeti ćemo, ako mognemo odavle šta učiniti, da joj dadnu vizu. Sestra Olga neka Ti potvrdi što je primila preko Tebe, ali potvrde nemoj sada slati. Niti ikakve druge. Sačuvaj kod sebe za bolja vremena.«⁴⁴

U pismu upućenu fra Dominiku 7. listopada 1943. fra Bonicije kaže da su prekinute sve veze s Rimom zbog kapitulacije Italije, pa se njegovo pismo vratilo. U izvješću ne spominje Olgu, samo sve teže stanje u Provinciji.⁴⁵ U Mandićevoj ostavštini nisu sačuvana druga pisma u kojima se spominje održavanje kontakta s Olgom Humo. U pismu od 10. srpnja 1943. fra Dominik Mandić čestita provincijalu fra Leu Petroviću na izboru i nastupu na novu provincijalnu službu: »U današnjim veoma teškim, zamršenim i promjenjivim općim prilikama od provincijalnog starješine tražit će se mnogo razbora, požrtvornosti i okretnosti. Ja se nadam da će Vama Svevišnji dati te odlike u obilnoj mjeri. Za to ću se ja, i druga braća, dnevno moliti. U Vašem radu za dobro Provincije Vi i novo provincijalno starješinstvo možete uvijek računati u punoj mjeri na moju suradnju i pomoć, gdje samo bude moguće.«⁴⁶

U kontekstu pomoći fra Lea Petrovića Olgi Humo vrijedi reći da je ona tu pomoć u svojim memoarima prešutjela.⁴⁷ Jednako je postupio i njezin muž Avdo Humo.⁴⁸ Razlog tomu gotovo je sigurno bio njezin položaj u novoj vlasti, koja je, u skladu sa svojim jugokomunističkim svjetonazorom, pred kraj rata u sklopu Mostarske operacije 14. veljače 1945. okrutno likvidirala pripadnike Hercegovачke franjevačke provincije, uključujući i fra Lea Petrovića.

³⁹ Ljubo Boban, »Izvjestaji dr. fra Dominika Mandića jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi (1942. – 1943.)«, prethodno priopćenje, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, XVI, 1, Zagreb, 1983., str. 213.

⁴⁰ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFDM, sv. 2, mapa 2, f. 313.

⁴¹ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFDM, sv. 2, mapa 2, pisma 1943., f. 216.

⁴² Riječ je o biskupu don Petru Čuli.

⁴³ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFDM, sv. 2, mapa 2, pisma 1943., f. 66.

⁴⁴ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFDM, sv. 2, mapa 2, f. 78.

⁴⁵ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFDM, sv. 2, mapa 2, pisma 1943., f. 173.

⁴⁶ BiH – Arhiv franjevačke provincije, Mostar – fond Spisi Provincije, sv. 140, f. 260.

⁴⁷ Olga Humo, »Uspomene iz okupiranog Mostara«, *Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945.*, prvi dio, str. 1. – 7.

⁴⁸ Avdo Humo, *Moja generacija*, Svjetlost – Vojnoizdavački zavod – Prosveta, Sarajevo – Beograd, 1984., str. 598. – 813.

Fra Leo Petrović i fra Dominik Mandić u spašavanju Židova u Mostaru

Do početka Drugoga svjetskoga rata u Židovskoj općini u Mostaru bilo je 150 Židova.⁴⁹ Prema nekim drugim podacima u Mostaru je prije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije živjelo 116 Židova.⁵⁰ Nakon talijanske reokupacije Mostara od 4. rujna 1941. Židovi su bili nešto sigurniji od progona. Mostar je postao »luka« spasa za Židove iz Bosne, poglavito za one iz Sarajeva. U Mostaru su smješteni u Židovsku općinu, kod rođaka ili prijatelja. Većini Židova cilj je bio doći u Split da bi se našli izvan granica NDH. Najviše židovskih izbjeglica došlo je u jesen 1941. u Mostar, prema nekim procjenama oko 2.000.⁵¹ Zbog stalnoga pritiska ustaških vlasti da se židovske izbjeglice vrate u svoja mjesta prebivanja u jesen 1942. u nadležnosti talijanskih vlasti došla je zapovijed da svi Židovi moraju biti internirani na području Dubrovnika. Samo iz Mostara Talijani su spasili 110 Židova kada im je zaprijetila opasnost od represivnoga aparata NDH.⁵² Zbog prijetnji ustaškoga režima u mostarskoj je sinagogi objavljen popis Židova, mjesta odlaska i raspored logora. Daljnji put Židova vodio je u tzv. dubrovačke logore, u Kupare i Lopud, a u lipnju 1943. prebačeni su na otok Rab.⁵³

Nadbiskup Alojzije Stepinac najviše se zauzeo za Židove, zbog čega je prozvan »prijatelj Židova«.⁵⁴ Vodeći se njegovim primjerom, u Hercegovačkoj se franjevačkoj provinciji fra Leo Petrović isticao kao veliki protivnik progona Židova i Srba u Mostaru. U jednom iskazu spominje se ime Živka Henčija Pape (potpukovnika Udbe nakon 1945.) i udovice Solće, majke Erne Danon Cipra, koje je skupina svećenika s fra Leom Petrovićem spašavala više puta.⁵⁵ U iskazu Erne Danon Cipra stoji da su njezin djed Avram i baka do 1941. živjeli u Žepču. Kada su došla teška vremena za Židove u NDH, njezina je majka pokušala svoje roditelje dovesti u Mostar da ih spasi od progona. U iskazu kaže da su joj pomogli prijatelji, od kojih je jedan bio velečasni franjevac, čijega

Erna Danon Cipra rado je svjedočila o ulozi hercegovačkih franjevaca u spašavanju progonjenih

se imena ne sjeća. Dalje u tekstu stoji da je taj franjevac pribavio odgovarajuće putovnice i otišao po njih. Prema riječima svjedokinje, njezin je djed slovio kao veliki vjernik i iznimno bogat čovjek, a u sredini u kojoj je živio bio je veoma cijenjen i veliki humanist. Odbio je odlazak u Mostar iako ih je taj franjevac pokušao uvjeriti rekavši im da dolaze teška vremena i da trebaju ići u Mostar. U iskazu se dalje navodi da su njezini baka i djed to odbili »po uvjerenju da će ih dragi Bog sačuvati jer su cijelo vrijeme svoga života činili dobro ljudima. Stradali su u Jasenovcu«.⁵⁶

Nadalje, u Mandićevoj ostavštini nalazimo pismo profesorice Marije Bergman-Kon koje je ona 5. srpnja 1942. iz Mostara uputila fra Dominiku.⁵⁷ U pismu Marija Bergman-Kon moli fra Dominika propusnicu i dopuštenje za boravak u Italiji da bi mogla uzdržavati dvoje djece.⁵⁸ Između ostaloga, u pismu kaže kako je bila fra Dominikova kolegica u mostarskoj gimnaziji, hvali njegov karakter te moli fra Dominika za pomoć.⁵⁹ Nakon nekoliko mjeseci, 7. listopada 1942., Marija Bergman-Kon ponovno piše fra Dominiku i iskazuje zadovoljstvo što joj je odgovorio na pismo: »Niko ko je daleko od takvih doživljaja, ne može zamisliti šta znači prijateljska riječ. Ne znam da li mladi velečasni, koji je Vaše pozdrave donio kakve

⁴⁹ J. Romano, *Jevreji Jugoslavije*, str. 196. – 197.

⁵⁰ O stradanjima mostarskih Židova u NDH vidi: B. Goluža, »Židovi u Mostaru«, str. 229.

⁵¹ V. Isaić, *Put prognanih*, str. 15. – 16.

⁵² J. Romano, *Jevreji Jugoslavije*, str. 140.

⁵³ V. Isaić, *Put prognanih*, str. 19. – 55.

⁵⁴ E. Gitman, *Kad hrabrost prevlada*, str.160. – 161.

⁵⁵ Erna Cipra rođ. Danon od majke Solće Kabiljo i oca Davida Danona, Židovka. Majka rođena Žepčanka od oca Avrama Kabilja i majke Berte. BiH-PVPMŠB, Svjedočenje M. K. (podatci poznati autoru) »Mostar«, 30. ožujka 2009., str. 71.

⁵⁶ BiH-PVPMŠB, Svjedočenje Erne Danon Cipra od 5. svibnja 2014. u Mostaru.

⁵⁷ »Marija Bergman-Kon (1894. – 1987.) prva maturantica u BiH, profesorica u mostarskoj gimnaziji, germanistica i prevoditeljica, prva žena doktorica znanosti u BiH, prof. na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, umirovljena 1965.« Ivo Lučić, »Utjecaj komunističkih zločina na politički razvoj Dominika Mandića«, *Dr. fra Dominik Mandić (1889. – 1973.). Zbornik radova*, str. 539.; Usp. Šarac, »Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva«, str. 406.

⁵⁸ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 1, pisma 1942., f. 48-48a.

⁵⁹ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 1, f. 48.

su prilike ovdje... Mladi velečasni (ne znam mu imena) pitao nas je kuda djeca žele ići... Mi imamo cijeniti Vašu izvanrednu pažnju i zahvalni smo Vam ako samo djeca spase glave. Svi Vam se toplo zahvaljujemo na zauzimanju i srdačno Vas pozdravljamo.⁶⁰ Upravo je fra Dominik Mandić preko fra Lea Petrovića molio da se pošalje pomoć Mariji Bergman-Kon, a fra Leo je na takve zadatke uvijek slao fra Bonicija Rupčića.⁶¹ Talijanske su vlasti internirale Židove u logore na hrvatskoj obali da ih zaštite, jer su talijanski rasni zakoni bili utemeljeni na oblicima diskriminacije Židova bez namjere progona i njihova fizičkoga uništavanja. Osim tog razloga, židovske izbjeglice tražile su obalno područje zbog većih šansi za emigriranje.⁶² Marija Bergman-Kon, zajedno sa svojom obitelji i ostalim Židovima, otpremljena je početkom studenoga 1942. iz Mostara na dubrovačko područje, a odatle na Rab, gdje su dočekali kapitulaciju Italije u rujnu 1943. U ratu je izgubila sina Mihaela, a njezina kći Mirjana preživjela je zatočeništvo u logoru. Marija Bergman-Kon također je preživjela rat, bila kasnije sveučilišna profesorica na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, a umrla je u 93. godini života.⁶³

Fra Leo Petrović i spašavanje pristaša Hrvatske seljačke stranke u Mostaru

Uspostava NDH u travnju 1941. utjecala je na stranačko vodstvo i pristaše HSS-a. Dio pristaša u redovima HSS-a, desno krilo, odmah se pridružio Ustaškom pokre-

Veoma je zanimljivo i značajno franjevačko spašavanje Židova u Mostaru. Vicepostulatura marno prikuplja dokumente da bi možda barem neki od franjevaca jednoga dana bili proglašeni »pravednicima među narodima«.

tu. Dio stranačkoga vodstva prišao je pripadnicima partizanskoga pokreta, poglavito nakon pojačane djelatnosti NOP-a 1941. i početkom 1942. U Londonu je dio stranačkoga vodstva HSS-a sudjelovao u izbjegličkoj vladi Kraljevine Jugoslavije.⁶⁴

Središnji dio stranačkoga vodstva na čelu s dr. Vladkom Mačekom pružao je otpor pridruživanju Ustaškom pokretu nakon utemeljenja nove vlasti. Represivni aparat vlasti NDH počevši od svibnja 1941., kada je

Mačekova Seljačka zaštita bila rasformirana, prema pripadnicima HSS-a poduzimao je mjere koje su se sastojale od uhićivanja, ispitivanja, kažnjavanja, pa i upućivanja u logore.⁶⁵ Posljedica tih kaznenih progona zabrana je rada HSS-a 11. lipnja 1941., a već u listopadu 1941. vlasti NDH zatvorile su prvaka stranke Vladka Mačeka, čime je stranka obezglavljena.⁶⁶

Mnogi članovi stranke i njihove obitelji našli su se pod progonom nakon kojega je često slijedila likvidacija. Ti progoni pripadnika HSS-a pojačali su se nakon akcije uhićenja ministara Ante Vokića i Mladena Lorkovića u kolovozu 1944.⁶⁷ Pripadnik ilegalnoga NOP-a u Mostaru liječnik Alija Alica Krpo u svojem iskazu kaže da je u ljeto 1943. dr. Ivan Milaković⁶⁸ zbog opasnosti da ga policija u Mostaru uhiti smješten u ženski samostan časnih sestara franjevki u Bijelom Polju.⁶⁹ U iskazu kaže da je obišao dr. Milakovića, prvu civilnu osobu koja je došla u ženski samostan. Dalje kaže da nije upoznat s time tko je smjestio dr. Milakovića u samostan: »Znam samo da je čest gost kod dra Milakovića bio inž. Čedomil Čedo

⁶⁰ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 1, f. 250-250a.

⁶¹ I. Lučić, »Utjecaj komunističkih zločina«, str. 540.

⁶² Marica Karakaš Obradov, »Prisilne migracije židovskog stanovništva na područje Nezavisne Države Hrvatske«, *Croatiana Christiana periodica*, XXXVII, 72, Zagreb, 2013., str. 154.

⁶³ Marija Bergman-Kon preživjela je rat, o njezinoj sudbini nakon rata više vidi tekst I. Lučića, »Utjecaj komunističkih zločina«, str. 540.

⁶⁴ Ustaškom pokretu pristupilo je 126 pristaša HSS-a 10. kolovoza 1941. i oko 70 od ukupno 7.000 prijeratnih mjesnih organizacija HSS-a. Zdenko Radelić, »Hrvatska seljačka stranka u ratu 1941. – 1945.«, *Časopis za suvremenu povijest* 27, Zagreb, 1995., br. 3, str. 443. – 448.; Davor Kovačić, »Represivne mjere redarstvenih vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema pripadnicima Hrvatske seljačke stranke u Drugom svjetskom ratu«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 46, Zagreb, 2014., br. 1, str. 308; Fikreta Jelić-Butić, »Narodnooslobodilački pokret i Hrvatska seljačka stranka 1941. – 1942.«, *Povijesni prilozi*, 1, 1982., br. 1, str. 286. – 303.

⁶⁵ D. Kovačić, »Represivne mjere«, str. 309.

⁶⁶ Z. Radelić, »Hrvatska seljačka stranka u ratu«, str. 444.

⁶⁷ *Isto*, str. 452. – 453.; Usp. D. Kovačić, »Represivne mjere«, str. 17. – 318.

⁶⁸ Dr. Ivan Ivica Milaković bio je šef Ginekološkoga odsjeka u bolnici u Mostaru, oštro je osuđivao ustaške zločine i uključio se u ilegalni NOP u Mostaru. Kao aktivist ilegalnoga NOP-a redarstvene vlasti NDH u Mostaru uhićuju ga u ožujku 1944., a nakon puštanja iz tamnice umro je 4. svibnja 1944.

⁶⁹ Alija Alica Krpo, »Liječio sam ranjene Borce«, *Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u u Mostaru 1941. – 1945.*, prvi dio, str. 16. – 17.

Milićević i fratar Leo Petrović. To je bio i naš posljednji sastanak, jer sam ubrzo otišao u partizane.«⁷⁰ Aktivist ilegalnoga NOP-a u Mostaru Ante Brešan svjedoči da mu je dr. Milaković pričao kako je uhićen pod optužbom pripadnosti NOP-u. Za vrijeme zatočeništva zatražio je isključivo fra Lea Petrovića da ga ispovjedi i pričesti. Molio ga je da mu pomogne jer se bojao strijeljanja. Kada je dr. Milaković pušten, rekli su mu da »je za njega intervenirao biskup«.⁷¹ Iz iskaza pripadnika NOP-a Ante Brešana jasno se vidi da je fra Leo Petrović pomogao dr. Ivici Milakoviću izaći iz tamnice i smjestiti ga u samostan časnih sestara franjevki u Bijelom Polju. Tim mu je činom nakratko spašen život. Sudbinu uhićenja i likvidacije preživjeli su, pak, ugledni članovi HSS-a u Mostaru dr. Cvjetan (Cvitan) Spužević i ing. Čedomil Milićević, prijatelji fra Lea Petrovića. Tijekom progona pripadnika HSS-a fra Leo Petrović je cijelo vrijeme rata pomagao njihovim obiteljima, posebice od kolovoza 1944. do veljače 1945. Sekretar Oblasnoga komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Hercegovinu Vaso Miskin Crni poslao je svojega kurira 1944. s direktivom o izvlačenju fra Lea Petrovića iz franjevačkoga samostana u Mostaru, kao i pripadnika HSS-a Blaža Sliškovića i dr. Cvjetana Spuževića. Pripadnik ilegalnoga NOP-a Šaćir Kajtaž u svojem iskazu, objavljenom nakon svršetka rata, kaže da je Blaž Slišković odveden u nepoznatom pravcu, a da je poslije saznao kako je likvidiran u Jasenovcu.⁷² Fra Leo Petrović je, između ostaloga, organizirao odlazak dr. Cvjetana Spuževića iz Mostara. Fra Leo nikada nije htio napustiti Mostar, vjerojatno zato što je želio pomoći prijatelju Cvjetanu Spuževiću time što se brinuo i organizirao čuvanje njegove obitelji dok je on bio u partizanima. Zanimljivo je istaknuti da ustaše nisu uhićivali Spuževićevu obitelj, što je bio jedinstveni slučaj u Mostaru, a sve zato što su znali da ga štiti fra Leo Petrović, koji je bio utjecajni franjevac u Hercegovini.⁷³

Zaključak

Upravljački vrh Hercegovačke franjevačke provincije, provincijali fra Krešimir Pandžić i fra Leo Petrović, u skladu s inicijativom fra Dominika Mandića iz Rima, na čelu s biskupom fra Alojzijem Mišićem osudio je ustaške rasne zakone te progone Srba i Židova. Posebno se

U poteškoćama su se znali naći i pristaše Hrvatske seljačke stranke zbog dosluškivanja s protivnicima NDH-a. Ni njih franjevci nisu ostavljali na cjedilu.

istaknuo fra Dominik Mandić inicijativom »Upute Mnop. OO Provincijalima hrvatskih franjevačkih provincija«. Upute su sadržavale načela kako se u ratnim prilikama ponašati prema Srbima i Židovima.

Istaknuti protivnik ustaškoga režima, i progona Srba i Židova, uz fra Dominika Mandića bio je fra Leo Petrović. U prvim mjesecima nove vlasti izričito je tražio od dr. Ante Pavelića da se prestanu ubijati i progoniti Srbi

u Hercegovini te je spasio dvoje mostarskih Srba omogućivši im prijelaz na katoličku vjeru. Zajedno s fra Bonacijem Rupčićem utemeljio je Odbor za pomoć ugroženim osobama, u kojem su bila dva srpska člana. Otvorio je gradsku kuhinju u franjevačkom samostanu u Mostaru, koja je mogla prehranjivati 60 do 80 osoba dnevno.

Hercegovački franjevci uspjeli su spasiti profesoricu Mariju Bergman-Kon i njezino dvoje djece. Nadalje, zaslužni su za spašavanje komunističkih ilegalaca u Mostaru. Najpoznatiji primjer takve pomoći spašavanje je Olge Humo i njezine kćeri. Osim spašavanja Srba, Židova i pripadnika ilegalnoga NOP-a u Mostaru, fra Leo Petrović spasio je i nekolicinu pristaša HSS-a te pomagao njihovim obiteljima. Najpoznatiji takav primjer spašavanje je Cvjetana Spuževića iz Mostara.

Iz dostupnoga arhivskog gradiva, objavljenih izvora i literature jasno se vide inicijative hercegovačkih franjevacu u pokušaju spašavanja i pružanja pomoći pojedinim Srbima, Židovima, pristašama HSS-a i pripadnicima ilegalnoga NOP-a u ratnom razdoblju u Mostaru. Za sada se ne može ustanoviti pouzdan broj Srba, Židova, pristaša HSS-a i ilegalnoga NOP-a u Mostaru kojima su hercegovački franjevci pružili pomoć. Unatoč spašavanju i pružanju zaštite, hercegovački franjevci nisu uspjeli spasiti sve osobe do kojih su došli, čak ni neke viđenije poput dr. Ivana Milakovića i udovice Solće Danon. O svim akcijama spašavanja bili su obaviješteni mostarski biskupi fra Alojzije Mišić i kasnije biskup Petar Čule, što je samo pokazatelj zajedništva Katoličke Crkve u Hercegovini tijekom Drugoga svjetskog rata.

Časopis za suvremenu povijest, 3, Zagreb, 2016., str. 709. – 726. ✍

⁷⁰ *Isto*, str. 17.

⁷¹ BiH-AHNŽ-MGNOR 1941. – 1945., kut. 12, Iskaz Ante Brešana »Na bratovu opredjeljenju«, str. 17.

⁷² Šaćir Kajtaž, »Uhapšen sam marta 1942. godine«, *Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945.*, prvi dio, str. 2. – 3.

⁷³ BiH-PVPMŠB, Svjedočenje M. K. (podatci poznati autoru) »Mostar«, 14. travnja 2009., str. 1.

Dekret pape Urbana VIII.

U skladu s dekretom pape Urbana VIII. i uredbom II. vat. sabora izjavljujemo da ne želimo preteći sud Crkve kome se potpuno podvrgavamo. Riječi »mučenik«, »mučeništvo«, »čudes« i slično imaju u ovom glasilu samo vrijednost ljudskog svjedočenja.

STOPAMA POBIJENIH

glasilo Vicepostulature postupka mučeništva
»Fra Leo Petrović i 65 subrača«, K., 2 (19),
Široki Brijeg, lipanj – prosinac, 2017.

Glavni i odgovorni urednik:
fra Miljenko Stojić, vicepostulator

Lektura i korektura:
Zdenka Leženić

Adresa:
BiH: Kard. Stepinca 14
88220 Široki Brijeg

Veza:
tel.: (039) 700-325
faks: (039) 700-326
e-pošta: mostar@pobijeni.info
internet: www.pobijeni.info

Grafički prijelom i tisak:
FRAM-ZIRAL, Mostar

Glasilo izlazi polugodišnje:
siječanj i srpanj

Stare brojeve, osim ovoga posljednjeg, možete u pdf obliku preuzeti sa stranica portala pobijeni.info u poglavlju Izdavaštvo.

Cijena pojedinog primjerka:
3 KM; 12 KN; 3,75 EUR; 4,25 CHF;
6,50 USD; 6,50 CAD

Godišnja pretplata (s poštarinom):
BiH 7,5 KM; RH 33 KN; EU 7,5 EUR;
CH 8,50 CHF; SAD 13 USD; Canada 13 CAD

Slanje pretplate, dobrovoljnih priloga... (s naznakom za Vicepostulaturu i nakanu):

a) poštanskom uputnicom
b) UniCredit Bank d.d. Mostar, poslovna Ljubuški:
žiro-račun (BiH): 3381602276649744
devizni račun (inozemstvo):
IBAN: BA393381604876650839
SWIFT: UNCRBA22

ISSN: 1840-3808

RIJEČ UREDNIKA

fra Miljenko Stojić

Dragi čitatelji!

Zanimljivo je ovo stanje u hrvatsko-me društvu s obiju strana granice. Ne mislim na trenutna politička kretanja, nego na naše suočavanje s prošlošću. Godinama nam tupe da bismo to trebali učiniti, no kada to učinimo, onda nas napadaju kako šutimo o svojim zločinima. Neshvatljivo! Ponajprije, čiji smo to mi pa bismo se trebali ispričavati za zločine te naše skupine? A riječ je zapravo samo o zločinima jugokomunista s jedne strane i zločina svih ostalih s druge strane. Dotični su vladali punih 45 godina te su nesmiljeno skrivali svoje, a otkrivali stvarne ili nestvarne zločine onih drugih. Međutim, naši petokolonaši nikako to ne žele uvidjeti. Drago im, zbog isplativosti, biti u tuđoj službi i to ti je to.

Mi, pak, krenimo drugim smjerom. Kao primjer tomu može nam poslužiti Jan Mikrut, profesor crkvene povijesti na Gregorijani. Odlučio je suočiti se s prošlošću pa je počeo istraživati mučeništvo kršćana u srednjoistočnoj Europi i SSSR-u pod komunističkim režimom. I počele su izlaziti ne knjižice, nego tomovi knjiga, toliko je toga bilo. Na predavanju u Rimu, uz crkvene velikodostojnike i pripadnike, bili su i diplomatski predstavnici raznih država. Treba li neka jasnija poruka?

Godinama se biskup Bogović bori da se stvarno suočimo s tom prošlošću. Zacijelo mu je životno djelo Crkva hrvatskih mučenika na Udbini, ali nipošto manje važno nije ni Komisija HBK i BK BiH za hrvatski martirologij. Hrvatske

države s obiju strana granice nisu smogle dovoljno hrabrosti suočiti se s prošlošću pa je on to morao potaknuti barem u okrilju Crkve. Između ostaloga, spomenuta Komisija popisuje pobijene katolike tijekom jugokomunističke strahovlade i među njima traži kandidate za mučeništvo. Molimo Boga da u tom što bolje uspije. Istodobno biskup Bogović nastoji pokrenuti izgradnju tzv. Svehrvatskoga groba. Još to nije uspio, ali nije do njega, do države je. U okolici Crkve hrvatskih mučenika na Udbini izgradilo bi se mjesto gdje bi se pokapali posmrtni ostatci svih onih za koje znamo da pripadaju našem narodu, ali ne znamo tko su. Zar to naši petokolonaši ne mogu pozdraviti barem kao humano djelo, a da o onom vjerskom ne govorimo? Trebali bi, no kako to izgleda u stvarnosti, mogu vidjeti na primjeru Groblja mira na Bilima.

Svjesni pojedinci i nadalje pomažu Vicepostulaturi otkrivati pravu istinu o pobijenim hercegovačkim franjevcima. Tako je mladi nadareni povjesničar Hrvoje Mandić otkrio da su fra Leo Petrović i skupina franjevaca u Mostaru pomagali svima onima koji su bili proganjeni. Nisu gledali ni na vjeru ni na naciju, važno je samo bilo pomoći čovjeku u nevolji. Jugokomunisti su sve to krili kao zmija noge, a dotične su uglavnom prije toga skratili za glavu. Naravno da ćemo učiniti sve da se konačno raspetlja istina o toj našoj prošlosti.

U spomenutu duhu neka vam je

mir i dobro!

IZ SADRŽAJA

Iz ljetopisa	4	Povijesne okolnosti	51
Istraživanja	17	Suočavanje s prošlošću	53
Pobijeni	27	Razgovor	56
Nagradni natječaj	39	Iz Vicepostulature	58
Podsjetnik	44		